

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Αΐας

*Ο Αΐας ετοιμάζεται ν' αυτοκτονήσει
(από αμφορέα του Εξηγία)*

Σύνταξη: Γιάννης Αθ. Πανούσης, φιλόλογος, δρ. κλασικής φιλολογίας

Copyright (C) 2000: Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας
Αδριανού 91, 105 56 Αθήνα

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή ανατύπωση ή φωτοτύπηση μέρους ή όλου του παρόντος βιβλίου, καθώς και η χρησιμοποίηση των ερωτήσεων που περιέχονται σ' αυτό σε σχολικά βοηθήματα ή για οποιοδήποτε άλλο σκοπό, χωρίς τη γραπτή άδεια του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η τραγωδία *Αΐας* του Σοφοκλή θα διδαχθεί για πρώτη φορά στους μαθητές της Β΄ τάξης του Ενιαίου Λυκείου στα πλαίσια του μαθήματος της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας (μάθημα Γενικής Παιδείας) κατά το σχολικό έτος 2000-2001. Σύμφωνα με τον προγραμματισμό του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου για το συγκεκριμένο δράμα θα αφιερωθούν μόνο έξι (6) διδακτικές ώρες το μήνα Μάιο «με γενική παρουσίαση και σχολιασμένη ανάγνωση ορισμένων σελίδων» από μετάφραση¹. Είναι ευνόητο ότι τα ιδιαίτερος ασφυκτικά πλαίσια του διαθέσιμου χρόνου επιβάλλουν μικρό αριθμό ερωτήσεων.

Για το λόγο αυτό εκπονήσαμε μόνο ερωτήσεις συνολικής θεώρησης, οι οποίες άλλωστε εξυπηρετούν την οδηγία του Π. Ι. για ανάθεση στους μαθητές συνθετικών δημιουργικών εργασιών· αυτή η μέθοδος ενδείκνυται όταν η διδασκαλία ενός έργου γίνεται «σε γενικές γραμμές» και σε περιορισμένο χρόνο. Συγκεκριμένα οι μαθητές «έγκαιρα, μετά τους πρώτους μήνες του σχολικού έτους, σε συνεννόηση και με την καθοδήγηση του καθηγητή, μπορούν να αναλάβουν ομαδικές εργασίες, για να παρουσιάσουν επιμέρους θέματα ή πτυχές της τραγωδίας ή συγκριτικές εργασίες για περισσότερες από μία τραγωδίες κ.ά.»².

Σ' αυτή την κατεύθυνση κινηθήκαμε και προσπαθήσαμε να δώσουμε ερωτήσεις που να μπορούν να δοθούν αυτούσιες ή να αποτελέσουν παράδειγμα για δημιουργία άλλων από τον ίδιο τον διδάσκοντα, ο οποίος γνωρίζει τις ιδιαιτερότητες, τα ενδιαφέροντα και το επίπεδο των μαθητών του. Οπωσδήποτε στη σύνταξη του φυλλαδίου λάβαμε υπόψη μας, εκτός από τον ελάχιστο διαθέσιμο χρόνο, και τους διδακτικούς στόχους όπως περιγράφονται στο Α.Π. Υπενθυμίζουμε ότι για την διδασκαλία του *Αΐαντα* ορίζονται ως στόχοι:

¹ Βλ. *Οδηγίες για την διδασκαλία των Φιλολογικών Μαθημάτων στο Ενιαίο Λύκειο*, Π.Ι., Αθήνα 1999, σ. 27.

² Βλ. ό.π., σ. 33.

- να γνωρίσουν οι μαθητές το αρχαιότερο³ από τα σωζόμενα δράματα του Σοφοκλή και να διακρίνουν τη δίπτυχη δομή του, καθώς ο θάνατος του Αίαντα συμβαίνει στο μέσον της τραγωδίας.
- να διαπιστώσουν το ήθος του ήρωα, το υψηλό αίσθημα τιμής και αξιοπρέπειας, από το οποίο διαπνέεται και το οποίο τον οδηγεί στο θάνατο, μοναδική έξοδο από την καταισχύνη μιας ζωής στερημένης από την τιμή που του άξιζε.
- να κατανοήσουν το γεγονός ότι ο ήρωας με το μεγαλείο και την υπέρβαση της μετριότητας προκαλεί τον φθόνο του θεού, αλλά δέχεται με αξιοπρέπεια τη θεόσταλη καταστροφή.
- να αισθανθούν ότι η ισορροπία και η ηθική τάξη αποκαθίσταται στο τέλος με την απόδοση μεταθανάτιων τιμών στον Αίαντα από εχθρούς και φίλους.
- να διερευνήσουν θέματα, όπως η δύναμη και ο ρόλος του θείου, η δύναμη αλλά και η αστάθεια της ανθρώπινης ύπαρξης, το πρόβλημα της ταφής των νεκρών, η αρνητική πλευρά του πολέμου (εξολοθρευτής της χαράς της ζωής).
- να εκτιμήσουν και συσχετίσουν τον Αίαντα με την Αντιγόνη, τον Φιλοκτήτη ή τον Οιδίποδα ως προς συγκρίσιμες πλευρές τους⁴.

Αναφορικά με τον τελευταίο στόχο περιοριστήκαμε μόνο σε ερωτήσεις σύγκρισης με την Αντιγόνη, την οποία θα διδαχθούν οι μαθητές της Β΄ Λυκείου του 2000-2001, αλλά και επειδή ο διαθέσιμος χρόνος για τη σύνταξη του φυλλαδίου ήταν ελάχιστος. Κάποιες μάλιστα ερωτήσεις αυτού του τύπου μπορεί να βρει ο διδάσκων και στη νέα αναμορφωμένη έκδοση (γ' έκδ., 2000) του Κ.Ε.Ε. για την Αντιγόνη⁵.

³ Η χρονολόγηση της τραγωδίας έχει πολύ συζητηθεί από τους μελετητές του έργου του ποιητή και δεν είναι λίγοι εκείνοι οι οποίοι τοποθετούν το χρόνο συγγραφής λίγο πριν το Φιλοκτήτη, ο οποίος έδιδάχθη σίγουρα το 409 π.Χ. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το πρόβλημα, βλ. C. H. Whitman, (σσ. 42-46), J. C. Kamerbeek, 1963 (σ. 151), Jan Kott, (σσ. 307-308, σημ. 38), και τελευταία A. Machin, 2000 (σ. 5, σημ. 6).

⁴ Βλ. Οδηγίες για την διδασκαλία των Φιλολογικών Μαθημάτων στο Ενιαίο Λύκειο, Π.Ι., Αθήνα 1999, σ. 30.

⁵ Βλ. α' μέρος αυτού του τεύχους (Αντιγόνη), σ. 82 (ερ. 10) και σ. 95 (ερ. 6).

Οι ερωτήσεις αναφέρονται κατά κύριο λόγο σε όλη την έκταση της τραγωδίας και για να απαντήσει κάποιος πρέπει να εξετάσει περισσότερες από μία σκηνές, δεν λείπουν όμως και εκείνες που περιορίζονται στη μελέτη ενός επεισοδίου, μιας σκηνής ή λίγων στίχων. Ο διδάσκων βέβαια μπορεί να προβεί σε όποιες αλλαγές θέλει: π. χ. μία ερώτηση που αναφέρεται σε όλο το δεύτερο μέρος του δράματος μπορεί να δοθεί μόνο για τη σκηνή Τεύκρου – Μενελάου ή το αντίθετο. Όπως έχει επισημανθεί και άλλες φορές, θα θέλαμε να επαναλάβουμε και εδώ ότι οι προτεινόμενες ερωτήσεις είναι «παραδείγματα» και πρέπει να αντιμετωπίζονται ως τέτοιες· οι διδάσκοντες γνωρίζουν καλύτερα από τον καθένα την τάξη τους και μπορούν είτε να τις τροποποιήσουν είτε και να τις αγνοήσουν εκπονώντας άλλες.

Τέλος θα θέλαμε να υπογραμμίσουμε το εξής: ο δάσκαλος που διαθέτει βαθιά γνώση του τραγικού λόγου και έχει ασχοληθεί με το έργο του ποιητή του Κολωνού θα δει ότι κάποιες ερωτήσεις θέτουν ζητήματα που παραμένουν ανοικτά για τους μελετητές του *Αΐαντα*. Σε καμιά περίπτωση βέβαια δεν περιμένουμε να δώσουν απάντηση σ' αυτά τα προβλήματα οι μαθητές μας· επιδιώκουμε μόνο να τους προβληματίσουμε, να τους ευαισθητοποιήσουμε και να ερεθίσουμε τη φαντασία τους. Ως απάντηση θα δεχθούμε οποιαδήποτε, αρκεί να είναι τεκμηριωμένη με βάση το κείμενο και τα σχόλια του διδακτικού βιβλίου.

Ελπίζουμε ότι η προσπάθειά μας θα βοηθήσει το φιλόλογο να ανταποκριθεί στο δύσκολο έργο του· οι όποιες καλόπιστες παρατηρήσεις και προτάσεις των συναδέλφων θα βοηθήσουν ώστε το τεύχος αυτό να βελτιωθεί στην επανέκδοσή του.

Παραδείγματα ερωτήσεων συνολικής θεώρησης της τραγωδίας

1. Αν και τα παλαιότερα έργα, κυρίως του Αισχύλου, άρχιζαν με την *πάροδο* του χορού, ο *πρόλογος* σιγά-σιγά απέτέλεσε βασικό δομικό στοιχείο της τραγωδίας με κύριο στόχο να εισαγάγει το θεατή στην υπόθεση, να τον πληροφορήσει σχετικά με την ταυτότητα των προσώπων και τον τρόπο που ο ποιητής αντιμετώπιζε το μύθο. Να μελετήσετε προσεκτικά τον *πρόλογο* του *Αΐαντα* και να εξετάσετε αν επιτυγχάνει τους στόχους αυτούς. Θεωρείτε ότι βοηθάει αποφασιστικά τον θεατή στην παρακολούθηση της εξέλιξης των γεγονότων και ότι προοικονομεί τη μελλοντική εξέλιξη της δράσης;
2. Να μελετήσετε τον *πρόλογο* της τραγωδίας και να απαντήσετε στα εξής ερωτήματα:
 - α) Πόσες σκηνές τον απαρτίζουν;
 - β) Ποια πρόσωπα διαλέγονται σε κάθε σκηνή;
 - γ) Πόσα πρόσωπα βλέπουν ή ακούν οι θεατές και πόσα οι ίδιοι οι ήρωες; (Να δώσετε σκηνοθετικές οδηγίες για το θέμα αυτό).
 - δ) Να δώσετε στοιχεία για τη σκηνογραφία που απαιτείται καθώς και για την ενδυμασία των υποκριτών.
 - ε) Ποιο μηχανικό μέσο του αρχαίου θεάτρου θεωρείτε απαραίτητο στον *πρόλογο*;
3. Ο *Αΐας* είναι το μοναδικό από τα σωζόμενα έργα του ποιητή όπου έχουμε επιφάνεια ενός θεού· στον *πρόλογο* του δράματος ο Σοφοκλής βάζει τη θεά Αθηνά να συμπρωταγωνιστεί με δύο θνητούς⁶.
 - α) Να μελετήσετε τις προλογικές σκηνές (στ. 1-158) [1-133]⁷ και να χαρακτηρίσετε τη θεά από τη συμπεριφορά της απέναντι στον Αΐαντα και στον Οδυσσέα.
 - β) Να εξετάσετε γενικά το ρόλο και τη συμβολή των θεών σε όλη την έκταση του δράματος.

⁶ Πρέπει να σημειώσουμε και την «από μηχανής» εμφάνιση του θεοποιημένου Ηρακλή στην *έξοδο* του *Φιλοκτήτη*.

⁷ Σε παρένθεση αναφέρουμε την αρίθμηση των στίχων όπως δίνεται στη μετάφραση του διδακτικού βιβλίου και σε αγκύλη τους στίχους του κειμένου στο πρωτότυπο.

4. Να συγκρίνετε τις δύο εμφανίσεις του Οδυσσέα, στον πρόλογο και στις τελευταίες σκηνές της εξόδου, και να εξετάσετε τις διαφορές του ήθους του στις σκηνές αυτές λαμβάνοντας υπόψη σας τις απαιτήσεις του ρόλου του στις διαφορετικές δραματικές συγκυρίες. Ποιο γεγονός έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην αλλαγή της συμπεριφοράς του απέναντι στον Αίαντα;
5. «Πλάσμα εφήμερο! Τί 'ναι να 'σαι; τι να μην είσαι; // σκιά ονειροφантаσιάς ειν' ο άνθρωπος», γράφει ο Πίνδαρος στον όγδοο *Πυθιονικό*, ενώ το σολώνειο *μηδένα* *πρὸ τοῦ τέλους* *μακάριζε* επαναλαμβάνεται σαν επωδός από τους τραγικούς ποιητές για να δηλωθεί το εύθραυστο και ευμετάβλητο των ανθρώπινων πραγμάτων. Να βρείτε ποιες καταστάσεις και χωρία του *Αἴαντα* προβάλλουν αυτή την αντίληψη και παράλληλα να δείξετε ότι ο ποιητής αναγνωρίζει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να ακυρώσει το μειονέκτημα αυτό της ανθρώπινης φύσης και να αναδείξει την ανθρώπινη ζωή σε ανώτερη αξία.
6. «ωραία δεμένος» (στ. 123) [105]: «Με τα λόγια αυτά ο Αἴας ξεσπάει σ' ένα βροντερό, τρελό γέλιο. Είναι ο περίφημος *Αἰάντειος γέλως* (σχόλιο του διδακτικού βιβλίου, αρ. 15). Το γέλιο (κυρίως των εχθρών) το συναντάμε συχνά σ' όλη τη διάρκεια της τραγωδίας, ως έκφραση θριάμβου και ευχαρίστησης ή χλευασμού· κάποτε μάλιστα δεν είναι πραγματικό, υπάρχει μόνο στη φαντασία των προσώπων του δράματος. Να επισημάνετε τα σημεία αυτά, να δηλώσετε τι εκφράζει σε κάθε περίπτωση και ποιες αντιδράσεις προκαλεί στα πρόσωπα ή ποιο ρόλο παίζει στις αποφάσεις τους.
7. Πολλοί μελετητές του έργου του Σοφοκλή ξεκινώντας κυρίως από τη φράση «Γυναίκα, // η σιωπή στολίδι στις γυναίκες» (στ.348-49) [293], την οποία απευθύνει ο Αἴας στην Τέκμησσα λίγο πριν ξεκινήσει να σκοτώσει τους εχθρούς του, προσπάθησαν να υποβαθμίσουν τη σχέση

του ζευγαριού και υποστήριξαν ότι δεν ήταν τίποτα παραπάνω από μια σχέση «κυρίου» και «σκλάβας παλλακίδας»⁸. Να εξετάσετε και να περιγράψετε τη σχέση του ήρωα με τη μητέρα του γιου του μέσα από τους λόγους και τη συμπεριφορά της ίδιας απέναντι του, τη συμπεριφορά των άλλων (εχθρών και φίλων) προς αυτήν, αλλά και τους υπαινιγμούς που ο ίδιος ο Αίας αφήνει να διαφανούν παρά την αρνητική κατάσταση στην οποία βρίσκεται.

8. Πώς ηθογραφείται ο Αίας από τη στιγμή που εμφανίζεται στη σκηνή σε κατάσταση εχεφροσύνης (στ. 417) [348] μέχρι τη στιγμή που αποσύρεται στη σκηνή του (στ. 717) [595] αποφασισμένος ν' αυτοκτονήσει; (Να προσέξετε τη συμπεριφορά του απέναντι στους εχθρούς του, τους φίλους του και τους θεούς).
9. Να περιγράψετε (με αναφορά στα σχετικά χωρία του δράματος) τα αισθήματα και την ηθική απόγνωση στην οποία βρίσκεται ο ήρωας, όταν τελειώνει η *μανία* που του έστειλε η Αθηνά και σε κατάσταση εχεφροσύνης αναμετρά τη φοβερή κατάσταση στην οποία έχει περιπέσει.
10. Να εντοπίσετε σε ποιο σημείο ο ποιητής προοικονομεί την καταστροφή που θα ακολουθήσει και πού εκφράζει για πρώτη φορά ο ήρωας την επιθυμία του να πεθάνει. Να παρακολουθήσετε με αναφορά στα συγκεκριμένα χωρία τη βαθμιαία μετατροπή αυτής της επιθυμίας σε σταθερή απόφασή του και να γράψετε με ποια επιχειρήματα τη στηρίζει. Πώς εξηγείτε το γεγονός ότι ο ποιητής προτιμάει τη λυρική μορφή του *κομμού* για να εκφράσει τον πόθο για θάνατο, ενώ η απόφαση και η λογική υποστήριξή της εκτίθεται σε συνεχή λόγο με επικό ύφος;

⁸ G. Ronnet (σ. 105), C. M. Bowra, 1944 (σ. 23), G. Méautis (σ. 27-28): αντίθετη άποψη κυρίως G. M. Kirkwood (σ. 104).

11. Ποια είναι τα επιχειρήματα της Τέκμησας στην προσπάθειά της να μεταπείσει τον Αίαντα και να τον αποτρέψει από την απόφασή του να αυτοκτονήσει; Πώς διαγράφεται το *ἥθος* της σ' αυτή τη σκηνή (στ. 509-717) [430-595];
12. Η Τέκμησσα για να μεταπείσει τον ήρωα από την απόφασή του ν' αυτοκτονήσει του θυμίζει τα καθήκοντά του και το χρέος που έχει προς τους γέροντες γονείς του, το γιο του και προς αυτή την ίδια. Κάποιος σύγχρονος μελετητής υποστήριξε ότι ο Αίας είναι υπερβολικά εγωιστής και δεν σκέπτεται καθόλου την οικογένειά του⁹, ενώ κάποιοι άλλοι έγραψαν ότι ο ήρωας και η σύντροφός του έχουν διαφορετική αίσθηση του καθήκοντος¹⁰. Ποια είναι η δική σας άποψη; Νομίζετε ότι ο γιος του και κυρίως η σκέψη του γέροντα πατέρα του, του Τελαμώννα, παίζουν κάποιο ρόλο στη συμπεριφορά του και την αμετάκλητη απόφαση να θέσει τέρμα στη ζωή του; Να στηρίζετε τις απόψεις σας με αναφορά σε συγκεκριμένα χωρία του κειμένου.
13. Ο Αίας παρουσιάζοντας ως τελεσίδικη την απόφασή του να θέσει τέρμα στη ζωή του κλείνει το λόγο του γνωμολογικά: «πρέπει ή τιμημένος // ο ακέριος άνθρωπος να ζει ή και πάλι με τιμή να πεθαίνει» (στ. 570-72) [*ἀλλ' ἢ καλῶς ζῆν ἢ καλῶς τεθνηκέναι τὸν εὐγενῆ χρῆ*, στ. 479-80]. Η Διηάνειρα στις *Τραχίνιες* όταν βρεθεί σε ανάλογη κατάσταση θα δικαιολογήσει τη σκέψη της με παρόμοιο τρόπο: «δεν είναι υποφερτό να ζει // κακονοματισμένη μια γυναίκα // πό'χει τιμή της την καλή γενιά της» [στ. 721-22, μτφρ. Ι. Γρυπάρης]. Οι ήρωες και οι ηρωίδες του ποιητή έχουν το ίδιο αίσθημα ευθύνης απέναντι στην *τιμή* και την *ευγενική* τους καταγωγή και το εκφράζουν με τα ίδια λόγια. Να βρείτε και άλλα χωρία του δράματος όπου εκφράζονται παρόμοιες αντιλήψεις και να τα συγκρίνετε με ανάλογα χωρία της *Ἀντιγόνης*.

⁹ Βλ. τα άρθρα του R. Minadeo, 1987 και 1982· αντίθετη άποψη G. M. Kirkwood (σσ. 104-105), W. B. Stanford, 1963, (σ. xxix-xxx), Σ. Δρομάζος (σ. 152, 164-166), Γ. Καψάλης, 1937, (σ. 54-55, 216-217), Γ. Μιστριώτης, 1888, (σ. 58) κ. ά.

¹⁰ J. de Romilly, 1990, (σ. 78), A. Machin, 1981, (σσ. 378-379).

14. Ο Αΐας θεωρείται η πιο ομηρική τραγωδία του Σοφοκλή, γιατί περιέχει πολλά στοιχεία της επικής παράδοσης· δεν στερείται όμως την πρωτοτυπία. Αξίες του ηρωικού κόσμου του Ομήρου είναι το ιδεώδες της ανδρείας, η γενναιοφροσύνη, το κλέος, η αιδώς και η αξιοπρέπεια, το υψηλό αίσθημα τιμής και η μεγαλοψυχία· το τρόπαιο-αριστείο, που η στρατιωτική κοινότητα έδινε στον ήρωα ως έμπρακτη αναγνώριση της αξίας και της παλικάριάς του και το οποίο τροφοδοτούσε τον αυτοσεβασμό του· τέλος ο ένδοξος θάνατος που πρέπει να βρίσκει τον ήρωα με αξιοπρέπεια, γιατί αποτελεί κι αυτός μέρος της ηρωικής τάξης. Στην *Ιλιάδα* ο Αΐας εκδήλωνε την παλικάριά του χωρίς δόλο στο φως της μέρας και είναι γνωστή η διαμαρτυρία του για το σκοτάδι που 'ριξε ο Δίας την ώρα της μάχης¹¹. Αφού λάβετε αυτά τα δεδομένα υπόψη σας, να εντοπίσετε σε ποια σημεία του δράματος ακολουθείται η ομηρική παράδοση, αλλά και πού παρατηρούνται αλλαγές. Νομίζετε ότι οι διαφοροποιήσεις που γίνονται από τον ποιητή στην ομηρική εικόνα του γιου του Τελαμώνα ήταν απαραίτητες για τη μεταλλαγή του *ήθους* του από επικού χαρακτήρα σε τραγικό;
15. Η *Ύβρις* ως χαρακτηριστικό του Αϊάντα ήταν κάτι δεδομένο από την επική παράδοση. Νομίζετε ότι ο Σοφοκλής ακολουθεί σ' αυτό το σημείο το μύθο ή περιθωριοποιεί το ρόλο της *Ύβρεως* ώστε ο θάνατος του ήρωα να μην παρουσιαστεί ως τιμωρία εξαιτίας της υπέρβασης των ορίων και του μέτρου; Να στηρίξετε την οποιαδήποτε άποψή σας σε χωρία του κειμένου¹².
16. Βασικό χαρακτηριστικό του τραγικού ήρωα είναι η *τραγικότητα*, μια κατάσταση που είναι αποτέλεσμα της σύγκρουσής του με δυνάμεις που τον ξεπερνούν (Μοίρα, θεία δίκη, εξουσία κλπ.)· στη σύγκρουσή του

¹¹ «Πατέρα Δία, μα εσύ για βόηθα μας απ' την πυκνήν αντάρα // των Αχαιών τους γιους, ξαστέρωσε, δώσε να ιδούν τα μάτια, // και μες στο φως πια τότε χάλα μας, αφού το θέλεις τόσο!», P 645-647.

¹² Κάποιοι σύγχρονοι ερμηνευτές αρνούνται εντελώς το ρόλο της *Ύβρεως* στο δράμα· βλ. Α. Garvie (σσ. 243-253).

αυτή αναδεικνύεται όλο το ηθικό του μεγαλείο αφού με τον αγώνα του υπερασπίζεται ανώτερες αξίες. Η έννοια της *πραγικότητας* συμπεριλαμβάνει και τη μετάβαση από την άγνοια στη γνώση, την αντιμετώπιση τρομερών διλημμάτων και αδιεξόδων μαζί με τις συνέπειες τους (ενοχές, εσωτερική οδύνη, αίσθημα μοναξιάς κλπ.). Έχοντας αυτά τα δεδομένα υπόψη σας, να δείξετε σε ποια σημεία προβάλλεται έντονα η *πραγικότητα* του Αίαντα και ποια συναισθήματα προκαλεί αυτή η κατάσταση στο θεατή.

17. Ο Αίας αποφασισμένος να αυτοκτονήσει αποσύρεται στη σκηνή του στο στίχο 717 [595]. Απροσδόκητα όμως επανεμφανίζεται μετά το *στάσιμο*, που ακολουθεί, και σε ένα μακρύ μονόλογο, (στ. 764-825) [646-692], παρουσιάζεται αλλαγμένος και δηλώνει την απόφασή του να υπακούσει στους Ατρείδες και να πάει στην ακρογιαλιά να εξαγνιστεί.
 - α) Πώς εξηγείτε το γεγονός ότι ο ποιητής δεν αφήνει τον ήρωα να αυτοκτονήσει μέσα στη σκηνή του;
 - β) Να βρείτε τους κύριους άξονες αυτού του μονολόγου και να επισημάνετε σε ποια σημεία ο γιος του Τελαμώνια ψεύδεται και πού ο λόγος του είναι αμφίσημος· ιδιαίτερα σε αυτά τα σημεία να εξηγήσετε τι καταλαβαίνει ο χορός των ναυτών και η Τέκμησσα, και τι εννοεί ο ίδιος ο ήρωας.
18. Σύμφωνα με την επική παράδοση ο Αίας αυτοκτονεί, ενώ βρίσκεται ακόμη στην έξαρση της *μανίας* στην οποία τον έριξε η Αθηνά. Ο Σοφοκλής τροποποιεί και σε αυτό το σημείο το μύθο και τοποθετεί την απόφαση και την εκτέλεση της πράξης σε στιγμή νηφαλιότητας και εχεφροσύνης. Να δείξετε ποιοι διαλογισμοί του ήρωα τονίζουν ότι η πράξη του ήταν αποτέλεσμα ώριμης σκέψης και ελεύθερης συνειδητής επιλογής. Θεωρείτε ότι αυτά τα στοιχεία είναι απαραίτητα για τη δημιουργία τραγικής ατμόσφαιρας και την πρόκληση συναισθημάτων *έλεου* και *φόβου* στους θεατές;

19. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των σοφόκλειων ηρώων είναι η σταδιακή απομόνωσή τους από κάθε βοήθεια και από κάθε ανθρώπινο στήριγμα. Ο Αίας θεωρείται από τους πιο απομονωμένους και η ηθική του μόνωση εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους. Ποια μέσα (λέξεως, διανοίας, ὄψεως και σκηνοθεσίας¹³) χρησιμοποιεί ο ποιητής ώστε να γίνει έντονα αισθητή η μοναξιά του ήρωα; Ποιο ρόλο παίζει αυτό το στοιχείο στην επίταση της τραγικότητάς του;
20. Στην *Ἀντιγόνη* λίγο πριν πληροφορηθούμε την αυτοκτονία της ηρωίδας ο χορός ψάλλει ένα χαρούμενο τραγούδι (*Ἀντιγ.* στ. 1115-1153) η J. de Romilly παρατηρεί πως «είναι γεγονός ότι στο Σοφοκλή οι χοροί τραγουδούν από χαρά, λίγο πριν ξεσπάσει η καταστροφή»¹⁴. Σε ποιο σημείο του *Αἴαντα* εντοπίζετε ένα τέτοιο χορικό άσμα; Πώς ονομάζεται και ποια είναι η λειτουργία του; Να συγκρίνετε το περιεχόμενο του άσματος και τη δραματική συγκυρία στην οποία τοποθετείται με το ανάλογο στάσιμο της *Ἀντιγόνης* επισημαίνοντας ομοιότητες και διαφορές.
21. Το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο τοποθετείται η δράση της τραγωδίας είναι ο πόλεμος της Τροίας και ο Αίας είναι πάνω απ' όλα στρατιώτης. Το γεγονός αυτό δίνει την ευκαιρία στον ποιητή να σχολιάσει την κατάσταση του πολέμου και τις συνέπειές της στους ανθρώπους. Να επισημάνετε και να συζητήσετε στην τάξη σας τις απόψεις του Σοφοκλή για το θέμα αυτό· ποιο μήνυμα δίνει στο θεατή; Ποια άλλα μέσα, εκτός από το λόγο, χρησιμοποιεί γι' αυτό το σκοπό;

¹³ Π. χ. το σκηνοθετικό εύρημα της μεταστάσεως του χορού, (στ. 969) [814], η οποία είναι μοναδική στα σωζόμενα δράματα του Σοφοκλή και σπανιότατη στο αρχαίο ελληνικό θέατρο, επιτείνει την απομόνωση του ήρωα και τον αφήνει να αυτοκτονήσει σε απόλυτη μοναξιά.

¹⁴ J. de Romilly, 1990, σ. 92.

22. Να μελετήσετε προσεκτικά τον τελευταίο μονόλογο του Αίαντα λίγο πριν την αυτοκτονία του (στ. 970-1034) [815-865] και να γράψετε:
- α) Ποιοι είναι οι κεντρικοί άξονες του λόγου του;
 - β) Πώς διαγράφεται στη σκηνή αυτή το *ἥθος* του ήρωα;
 - γ) Παρατηρείτε κοινά σημεία με τον *κοιμῖ* και τον μονόλογο της Αντιγόνης τη στιγμή που η ηρωίδα οδηγείται στον υπόγειο τάφο της (*Αντιγόνη*, στ. 806-943);
23. Στην *Αντιγόνη* τρία πρόσωπα οδηγούνται στην αυτοκτονία (*Αντιγόνη*, *Αΐμων*, *Ευρυδίκη*) και στον *Αΐαντα* η δράση περιστρέφεται γύρω από την αυτοχειρία του ήρωα που τοποθετείται στο κέντρο του δράματος. Να εξετάσετε τις αυτοκτονίες αυτές στις λεπτομέρειές τους, όπως δίνονται από τον ποιητή, και να συζητήσετε στην τάξη σας:
- α) για ποιους λόγους οι ήρωες του Σοφοκλή οδηγούνται στην έσχατη αυτή λύση¹⁵,
 - β) γιατί ο ποιητής, αντίθετα με τις αυτοκτονίες στην *Αντιγόνη*, βάζει τον Αίαντα να θέσει τέρμα στη ζωή του μπρος στα μάτια των θεατών, αν και όπως μας είναι γνωστό οι αρχαίοι τραγικοί απέφευγαν να δείξουν πράξεις βίας στη σκηνή;
24. Ο Α. Μαλρώ έχει γράψει στο έργο του *Βασιλική οδός* (*La voie royale*, 1930) ότι «αυτός που σκοτώνεται μόνος του κυνηγάει μια ιδανική εικόνα που έχει σχηματίσει για τον εαυτό του, αυτοκτονεί μόνο και μόνο για να υπάρξει». Να εξετάσετε αν αυτή η θέση θα μπορούσε να ισχύσει στην περίπτωση του Αίαντα, στηρίζοντας την όποια άποψή σας στο κείμενο.

¹⁵ Για σύγκριση θα μπορούσαν να δοθούν κι άλλες αυτοκτονίες σοφόκλειων ηρώων: η Δηάνειρα στις *Τραχίνιες* καταλήγει στην αυτοχειρία με τρόπο και κάτω από συνθήκες που θυμίζουν έντονα την περίπτωση του Αίαντα, η Ιοκάστη επίσης αυτοκτονεί στον *Οιδίποδα Τύραννο* και ο Οιδίπους στο ίδιο δράμα αυτοτυφλώνεται, ενώ στον *Φιλοκτήτη* στην ομώνυμη τραγωδία, και τέλος, πάλι στις *Τραχίνιες*, ο Ηρακλής απαιτεί από το γιο του Ύλλο να τον κάψει ζωντανό πάνω στην Οίτη. Ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις βλ. στο σύγγραμμά της Ν. Loraux, της Ε. P. Garrison και στο άρθρο του Α. Γ. Κατσούρη.

25. Πολλοί μελετητές του έργου του Σοφοκλή έχουν χαρακτηρίσει τον *Αΐαντα*, την *Αντιγόνη* και τις *Τραχίνιες* δράματα *δίπτυχης* μορφής¹⁶. Βασικό χαρακτηριστικό αυτού του τύπου δραμάτων είναι ότι η δράση δίνεται σε δύο μέρη και η προσοχή του θεατή στρέφεται γύρω από ένα διαφορετικό κεντρικό πρόσωπο σε κάθε μέρος. Στην *Αντιγόνη* το ενδιαφέρον του θεατή στο πρώτο μισό του έργου επικεντρώνεται στο πρόσωπο της ομώνυμης ηρωίδας, στις πράξεις και τη μοίρα της από τη στιγμή όμως που αυτή απομακρύνεται στην υπόγεια φυλακή της μας ενδιαφέρει η τύχη και η τιμωρία του Κρέοντα. Στις *Τραχίνιες* τα πράγματα είναι πιο ευδιάκριτα: από τη στιγμή που η Διηάνειρα, σύζυγος του Ηρακλή και κεντρικό πρόσωπο στο πρώτο μισό του δράματος, αυτοκτονεί, ο θεατής σχεδόν την ξεχνάει και στρέφει την προσοχή του στους πόνους και την μοίρα του Ηρακλή που τότε εμφανίζεται για πρώτη φορά στη σκηνή. Έχοντας αυτά τα δεδομένα υπόψη σας και γνωρίζοντας ήδη τη *δίπτυχη* δομή της *Αντιγόνης*, να μελετήσετε τον *Αΐαντα* και να γράψετε ένα μικρό δοκίμιο στο οποίο να υποστηρίξετε αν κατά τη γνώμη σας πρόκειται για *δίπτυχη* σύνθεση ή όχι. (Κάθε άποψη είναι αποδεκτή αρκεί να τεκμηριώνεται με στοιχεία από το κείμενο).
26. Το πρόβλημα της στέρησης επιτάφιων τιμών και της απαγόρευσης της ταφής ενός νεκρού απασχόλησε το Σοφοκλή σε δύο από τα σωζόμενα δράματά του, στην *Αντιγόνη* και στον *Αΐαντα*. Και στις δυο περιπτώσεις ένα συγγενικό πρόσωπο του νεκρού (η Αντιγόνη για τον Πολυνείκη, ο Τεύκρος για τον Αΐαντα) υποστηρίζει τα δικαιώματά του μπροστά στους φορείς της εξουσίας που του τα στερούν.
- α) Να αντιπαραβάλλετε το ζεύγος Αντιγόνη – Τεύκρος και να βρείτε κοινά σημεία και διαφορές να δικαιολογήσετε τις τελευταίες

¹⁶ T. B. L. Webster (σ. 102-103), A. J. A. Waldoek (σ. 49 κ. εξ.), G. M. Kirkwood (σ. 42 κ. εξ.): αντίθετη θέση σχετικά με τον *Αΐαντα* βλ. A. Machin, 1981 (σ. 377 κ. εξ.).

λαμβάνοντας υπόψη σας τη δραματική συγκυρία, το χαρακτήρα, το φύλο κλπ. του καθενός.

- β) Να συγκρίνετε τον τρόπο με τον οποίο ηθογραφούνται οι φορείς της εξουσίας (Ατρείδες - Κρέων) και να επισημάνετε κοινά σημεία και διαφορές στους λόγους και τις πράξεις τους (*ἦθος, λέξις, διάνοια*)· ποιος σας πείθει περισσότερο για το δίκαιο του κηρύγματός του, ο Κρέων ή οι Ατρείδες;

27. Στο δεύτερο μέρος του δράματος και ενώ το πτώμα του ήρωα παραμένει στη σκηνή μέχρι το εξόδιο άσμα του χορού, (στ. 1700-1703) [1418-1420], πραγματοποιούνται συνεχείς *αγώνες λόγων* που δίνουν την εντύπωση μιας δίκης στην οποία κρίνεται το δικαίωμα του ήρωα να ταφεί και να του αποδοθούν μεταθανάτιες τιμές. Να μελετήσετε τις σκηνές αυτές και να απαντήσετε στα εξής ερωτήματα:

- α) Ποιοι υπερασπίζονται και ποιοι αρνούνται τα δικαιώματα του νεκρού;
- β) Ποιες επιθυμίες, αντιλήψεις και αρχές εκφράζει η κάθε πλευρά;
- γ) Ποιες κατηγορίες εκτοξεύονται κατά του ίδιου του ήρωα και του Τεύκρου;
- δ) Με ποια επιχειρήματα αντικρούει ο Τεύκρος τις κατηγορίες; Κρίνετε το λόγο του επαρκή ή παρατηρείτε κάποιες αδυναμίες που μειώνουν την πειστικότητά του;
- ε) Σε τι συνίσταται η πειστική δύναμη της παρέμβασης του Οδυσσέα;

28. Η απόφαση της Αντιγόνης να θάψει τον Πολυνείκη παρουσιάστηκε στην αρχή της ομώνυμης τραγωδίας ως προάσπιση των αδελφικών δεσμών και εκπλήρωση χρέους. Μπροστά όμως στον Κρέοντα η ηρωίδα παρουσίασε την πράξη της ως προάσπιση των ηθικών αρχών και του άγραφου θείου δικαίου. Να εντοπίσετε στον *Αΐαντα* χωρία όπου η απαγόρευση της ταφής του ήρωα παρουσιάζεται ως σύγκρουση του άγραφου νόμου και των νόμων της εξουσίας.

29. «Ευγενικέ Οδυσσέα, θα σε παινέσω // γι' αυτά που είπες, τι απ' το φόβο που είχα // μ' έβγαλες γελασμένο» (στ. 1657-1659) [1381-1382], λέει ο Τεύκρος στο βασιλιά της Ιθάκης, όταν ο τελευταίος κάνει τον Αγαμέμνονα να υποχωρήσει και να επιτρέψει την ταφή του Αίαντα.
- α) Να εξηγήσετε αυτόν το φόβο του Τεύκρου και να δείξετε αν υπάρχει σχέση μεταξύ αυτού του συναισθήματος του αδελφού του ήρωα και του αριστοτελικού *φόβου* που νιώθουν οι θεατές.
- β) Να σχολιάσετε τη σχέση του χωρίου αυτού με την επιδιωκόμενη *κάθαρση*.
30. Στις τελευταίες σκηνές της *εξόδου* του δράματος συζητούνται σοβαρά θέματα μεταξύ του Αγαμέμνονα και του Οδυσσέα όπου διαφαίνονται αντιλήψεις της εποχής του ποιητή για σοβαρά ζητήματα, όπως το δίκαιο, η εξουσία και τα όριά της, η ανδρεία, η φιλία, τα όρια της εχθρότητας κλπ. Να καταγράψετε τις αντιλήψεις αυτές και να συζητήσετε στην τάξη σας, τον παιδευτικό ρόλο του δράματος στα πλαίσια της αθηναϊκής δημοκρατίας.